

MİR MÖHSÜN NƏVVABIN ŞUŞA ÇAPXANASI VƏ NƏŞRLƏRİ

Nailə SÜLEYMANOVA,

*AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
ilahiyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.*

AÇAR SÖZLƏR: *Qədim, əsər, nüsxə, kitab.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Древний, произведение, копия, книга.*

KEY WORDS: *Ancient, work, copy, book.*

Türk və fars dillərində müxtəlif elm sahələrini əhatə edən çoxsaylı əsərlərin müəllifi Mir Möhsün Nəvvab uzun illər - istər yaşadığı, istər sovet, istərsə də müstəqillik dövrlərində - dəfələrlə tədqiq edilmiş şəxsiyyətlərdən biridir. Biz isə bu məqalədə ilk dəfə olaraq Nəvvabın Şuşadakı çapxanası və bu çapxananın nəşrlərindən bəhs etmək istəyirik.

Azərbaycanın elm və mədəniyyət tarixində mühüm yer tutan Nəvvab 1833-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Təhsilini Şuşada almış, türk, ərəb, fars ədəbiyyatına dərindən yiyələnmiş, həmçinin şair kimi Şuşa ədəbi məclislərinin fəal iştirakçısı olmuşdur. Çoxsaylı şeirlərin müəllifi olan Nəvvab türk və fars dillərində müxtəlif elm sahələrini əhatə edən əsərlər də yazmışdır. O, ədəbiyyata aid “Təzkireyi Nəvvab”, “Divani əşari türki”, “Kəşf əl-həqiqeyi məsnəvi”, tarixə dair “Bəhr əl-həzən”, “Tarixi rəzmi erməni və müsəlman” və digər elmi, ədəbi-bədii əsərlərin müəllifidir.

Nəvvab musiqi sahəsində də hərtərəfli biliyi ilə seçilmiş və 1883-cü ildə musiqiyə dair “Vuzuh əl-Ərqa” adlı risalə yazmışdır. Klassik Azərbaycan muğamatına dair bu əsərin yeganə avtoqraf nüsxəsi AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Müəllif əsərdə musiqinin yaranma tarixini verməklə yanaşı, muğamatın guşə və şöbələrini cədvəllərdə izah etmişdir.

Nəvvab riyaziyyat, kimya və astrologiya ilə də maraqlanmışdır. Onun evində iki teleskoplu kiçik bir rəsədxana və kimya laboratoriyası var idi. O, 1899-cu ildə türk dilində “Kifayətul-ətfal” adlı astrologiyadan bəhs edən əsər yazmışdır. Bu əsərdə rus, türk və fars dillərində ayların adlarından, günlərin sayından, ulduzlardan və Günəşin tutulmasından bəhs olunur. Nəvvab Günəşin tutulmasının səbəblərini və planetlərin vəziyyətinin izahlarını zərli və digər rəngli boyalarla vermişdir. Əsərin üç avtoqraf əlyazma nüsxəsi Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunmaqdadır.

Çoxşaxəli yaradıcılığa malik Nəvvab mahir xəttat və rəssam da olmuşdur. Belə ki, o, ornamental divar rəsmləri çəkmiş, gözəl xətlə yazdığı əlyazma nüsxələrinin və şəxsi mətbəəsində daşbasma üsulu ilə çap etdiyi kitabların illüstrasiyalarını vermiş, gül və quş təsvirləri, portretlər çəkmişdir. Nəvvabın ikimərtəbəli mülkünün otaqlarını öz əlləri ilə müxtəlif nəqşlərlə gözəl bəzədiyi haqqında da məlumat vardır. Onun müəllifi olduğu əsərlərin avtoqraf nüsxələri arasında

1864-cü ildə fars dilində yazdığı və əsərin mövzusunə uyğun olaraq miniatürlərini çəkdiyi “Bəhrul-həzən və kənzul-mühən” adlı əsər gözəl nümunələrdən hesab edilir. Miniaturlərdə əsərin mövzusunə uyğun olaraq Kərbəladə baş vermiş müsibətlər, müharibə səhnələri, İmam Hüseyin şücaətləri və s. təsvir olunmuşdur. Nəvvab 1918-ci ildə Şuşa şəhərində vəfat etmişdir [1, s.18; 2, s.192].

Mir Möhsün Nəvvabın həyat və yaradıcılığı haqqında bu qısa məlumatla kifayətlənərək onun çapxanası və bu çapxanada nəşr edilmiş əsərlərindən bəhs etmək istəyirik. Onun çapxanası haqqında bir-iki cümlə həcmində ilk məlumata N.M.Miklaşevskayanın¹ məqaləsində rast gəldik. Daha dolğun məlumatı isə Mirzə Xosrov Şaiq Axundzadə (v.1960) öz əsərində yazmışdır. Mirzə Xosrov 1906-cı ildən başlayaraq 1956-cı ilədək Şuşanın müxtəlif məktəblərində müəllim işləmiş, Qarabağın tarixi və şəxsiyyətləri haqqında tədqiqatlar aparmışdır. Onun sovet dövrünün istehsalı olan 20 dəftərxana vərəqində əski əlifba ilə türk dilində yazdığı, Şuşanın görkəmli şəxsiyyətlərindən və onların mülklərindən bəhs edən avtoqraf əlyazma nüsxəsi Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilir. Bu əsərdə Mirzə Xosrov Nəvvabın Şuşada yerləşən çapxanası, çap üsulu və cildxanası haqqında məlumat vermişdir. Əsərdən Nəvvabın çapxanası haqqında yazılmış bəzi hissələri transfonoliterasiya edib diqqətinizə çatdırmaq istəyirik:

“Mir Möhsün Nəvvabın Gövhəriyyə məscidinin² cənubunda olan mənzillərinin birində çapxanası yerləşirdi. Nəvvab Gülablı kəndindən “çirət-çirət” deyilən daş gətirib, onun vasitəsi ilə kitabçalar və bəzi xırda şeirlər çap etdirirdi. Əvvəlcə çap üçün istifadə etdiyi daş çox balaca idi. Sonralar böyük bir daş gətirib çap işini davam etdirdi. Bu daş vasitəsi ilə zərli nəqşli şəkillər də çıxarırdı. Bu qayda üzrə həmin daşla bir çox şeir kitabçaları çap etdirmişdir... Kitablının üstü müxtəlif güllər və bülbül rəsmləri ilə bəzədilmişdir...” [3, s.13]

Daha sonra isə müəllif Mir Möhsün Nəvvabın çap üsulundan yazmış və çap daşının Şuşada saxlandığını qeyd etmişdir. Əsərdən məlum olur ki, Şuşada həmçinin Nəvvabın açdığı cildxana da fəaliyyət göstərmişdir. Mirzə Xosrov əsərində cildxananın Gövhəriyyə məscidinin cənubunda olan mənzillərin ikisində yerləşdiyini yazır. Nəvvabın böyük oğlu Mir İbrahim cild sənətini öyrənmiş və sonralar cildxanada işləmişdir. Nəvvab “sonra belə bir elan verdi ki, cild işini öyrənmək arzusunda olan hər kəs Şuşada qeyd olunan ünvana müraciət etsin. Bu vasitə ilə gənclərdən bir çoxu cild sənətini öyrənməyə nail oldular” [3, s.20].

Əsərdə Mirzə Xosrov “...hal-hazırda Mir Möhsün Nəvvabın çap daşı ilə çap etdirdiyi kitablını əldə etmək çətindir” ifadələrini yazsa da, Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Nəvvabın əsərlərinin avtoqraf əlyazma nüsxələri ilə yanaşı, onun öz çapxanasında nəşr edilən əsərlərinin də nüsxələri saxlanılır. Şuşada Nəvvabın çapxanasında nəşr olunan nüsxələr aşağıdakılardır:

“Divani-farsi” (XVI-175)

Nüsxəyə Nəvvabın fars dilində yazdığı şeirlər daxil edilmişdir. Əsər 128 səhifə və 16x23,5 sm ölçüsündə olub, 1897-cı ildə nəşr edilmişdir. İlk vərəqdə ağ-qara rəngli bülbül rəsmi çəkilmişdir. Sərlövhə zərlə təzhiblənmiş və eyni rənglə də yazılmışdır. Bu nüsxəyə qəzəl, rübai,

1 Mikлашевская Н.М. Художники 19 в. Мирза Кадым Эривани и Мир Мохсун Навваб, в кн.: Искусство Азербайджана, [т.] 4, Баку, 1954, с. 102-108.

2 Müəllif “Yuxarı Gövhər” məscidini nəzərdə tutmuşdur.

Hafız Şirazi və Sədi Şirazinin şeirlərinə yazılmış təxmislər daxil edilmişdir. Kitabın sonluğu da gözəl tərtibatlı olub, zərlə yazılmışdır.

“Divani-farsi” (X-447)

Nüsxəyə Nəvvabın fars dilində yazdığı müxtəlif məzmunlu qəzəl, rübai və şeirləri daxil edilmişdir. Əsər 127 səhifə və 10x22 sm ölçüsündə olub, 1898-cı ildə nəşr edilmişdir. Sərlövhə və sonluq zərlə təzhiblənərək yazılmışdır.

“Kitabi-Divani-farsi və türki” (XV-50)

Nüsxə fars və türk dillərində şeirlərin daxil olduğu əsərdir. Əsər 49 səhifə və 15,5x22 sm olub, 1897-cı ildə nəşr edilmişdir. Sərlövhə zərlə təzhiblənərək yazılmışdır. Bu nüsxəyə müxtəlif məzmunlu şeirlər daxil edilmişdir. Son vərəqdə isə ağ-qara rəngli bülbül rəsmi çəkilmişdir.

Əlyazmalar İnstitutunda Nəvvabın fars (B-3037; B-5234 və s.) və türk dillərində (B-7548; B-2721 və s.) avtoqraf əlyazma divan nüsxələri mühafizə edilir.

“Kəşful-həqiqeyi-məsnəvi” (X-1081)

Bu əsərin ayrı-ayrılıqda iki və həmçinin tam bir nüsxədə toplanmış üç cildinin çap nüsxələri Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilir. Əsərin tam üç cildlik nüsxəsinin (X-905) ölçüsü 15,5x22,5 sm-dir. Bu nüsxədə birinci cild 92, ikinci cild 60, üçüncü nüsxə isə 78 səhifədir. Nüsxədə mətn iki sütunda yazılmışdır. İlk vərəqdə müxtəlif rəngli güllər çəkilmişdir. Kitabın adı isə qızılı rənglə dairəyə alınaraq, eyni rənglə də yazılmışdır. Hər cildə tərtib edilən sonluqlar da eyni qaydada qızılı rəng ilə dairəyə alınaraq təzhiblənmişdir. Bu sonluqlarda qeyd edilmiş tarixlərdən aydın olur ki, ilk nüsxənin nəşrinə 1896-cı ildə başlanılsa da, tam nüsxə halında 1905-ci ildə çap edilmişdir. Əsərə Nəvvabın fars dilində yazılmış mənzumələri və təmsillər şəklində nəsihətləri daxil edilmişdir. Nəsihətlər müxtəlif məzmunlu olub, cəhalət, hiyləgərlik, tənbellik kimi pis əməllərdən uzaq durmağın və təhsil almağın xeyirlərindən bəhs edir. Nəvvab nəsihətləri yazarkən atalar sözlərindən istifadə etmişdir. Qeyd edək ki, nüsxədə təmsillərin yazıldığı səhifələrdə mətnə aid rəngli heyvan rəsmləri çəkilmişdir.

Əsərin 1894-cü ildə ayrılıqda nəşr edilən birinci cildi (X-1081) 92 səhifə olub, 15,5x22,5 sm ölçüsündədir. Nüsxədə mətn iki sütunda yazılmışdır. İlk vərəqdə müxtəlif rəngli güllər çəkilmişdir. Kitabın sərlövhəsi və sonluğu zərlə təzhiblənərək tərtib edilmişdir.

Əsərin 1899-cü ildə ayrılıqda nəşr edilən ikinci cildi isə (X-458) 60 səhifə olub, 15,5x22,5 sm-dir. Nüsxədə mətn iki sütunda yazılmışdır. Kitabın sərlövhəsi və sonluğu zərlə təzhiblənərək tərtib edilmişdir.

Əlyazmalar İnstitutunda “Kəşful-həqiqeyi-məsnəvi” adlı əsərin üç avtoqraf əlyazma nüsxəsi də (B-475, B-863, M-79) mühafizə edilir. Hər üç nüsxə üçün müxtəlif rəngli çiçək motivləri ilə təzhiblənən sərlövhə tərtib edilmişdir. Əlyazmalar bədii tərtibatına görə zövqlə hazırlanmışdır.

Nəvvab yuxarıda adı çəkilən əsərlərin müəllifi, katib və tərtibçisi olmaqla yanaşı, şəkil və miniatürələrin də rəssamıdır. Nüsxələr eyni qaydada karton cildə tutulmuşdur. Bütün nüsxələrin sonluğunda kitabın Şuşa, Qarabağda çap olunduğu haqqında da məlumat verilmişdir. Tarixlərin yazılışında isə Nəvvab hicri qəməri təqvimlə bərabər, miladi təqvimləri də sonluqda qeyd etmişdir.

Nəvvabın Şuşa çapxanasında digər müəlliflərin əsərləri də nəşr edilmişdir. Hazırda Əlyazmalar İnstitutunda Nəvvabın çapxanasında nəşr edilmiş Mir Mehdi Xəzani Haşımzadənin (v.1894) uşaqlar üçün müsəlman dini ehkamına dair fars və türk dillərində yazdığı “Şəriul-İslam” adlı mənzum əsər (X-1004) mühafizə edilir. Əsər 55 səhifə, 10,5x17 sm ölçüsündə olub, 1884-cü ildə nəşr edilmişdir. Nüsxə sadə tərtibatlı olub, mətni iki sütunda yazılmışdır. Cildi kartondur. Çox güman ki, Nəvvabın çapxanasında digər müəlliflərin əsərləri də çap edilmişdir. Lakin hazırda tədqiqat zamanı ancaq bu kitaba rast gəldik.

Beləliklə, Mir Möhsün Nəvvabın geniş elmi-bədii fəaliyyəti ilə yanaşı, Şuşanın ictimai həyatında da böyük xidmətləri olmuşdur. Bu xidmətlərdən birinin onun qurduğu çapxananın olduğunu deyə bilərik. Hazırda Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilən çapxananın nəşrləri uzun illər keçməsinə baxmayaraq, öz ilkin vəziyyətini qoruyub saxlamışdır. Müxtəlif rəng çalarlarından istifadə olunaraq tərtib edilən kitablarda rəng solğunluğu və mətnin pozulması hallarına rast gəlmədik. Bu isə əlbəttə ki, nəşrin keyfiyyətli olduğuna dəlalət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. ASE, cild VII. Bakı: 1983.
2. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
3. Çingizoğlu Ə. Axundovlar: Mirzə Məhəmməd Qarabağının törəmələri // “Soy dərgisi. Bakı: 2010.
4. Axundzadə M.X. Şuşa şəhərinin məşhur şəxsiyyətlərinin həyatı və mülkləri. S-496 (əlyazma).
5. Çingizoğlu Ə. Mamayevlər // “Soy” dərgisi. Bakı: 2011.
6. Çingizoğlu Ə. Vəzirovların soyu // “Soy” dərgisinin özəl buraxılışı. Bakı: 2008.
7. Миклашевская Н.М. Художники 19 в. Мирза Кадым Эривани и Мир Мохсун Навваб, в кн.: Искусство Азербайджана, [т.] 4. Баку: 1954, с. 102-108.

Наиля Сулейманова
**ТИПОГРАФИЯ И ПУБЛИКАЦИИ МИР МОХСУНА
НАВВАБА В ШУШЕ**

РЕЗЮМЕ

Один из самых известных карабахских авторов - Мир Мохсун Навваб.

Навваб жил в Шуше и открыл там типографию. В этой типографии издавались уникальные книги. Копии этих книг хранятся в Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА. В этом исследовании мы предоставим информацию об этих книгах и типографии Навваба.

Naila Suleymanova
**MIR MOHSUN NAWWAB'S SHUSHA PRINTING
HOUSE AND PUBLICATIONS**

SUMMARY

One of the famous Karabakh authors is Mir Mohsun Nawwab. Nawwab lived in Shusha and opened a printing house there. Unique books had been published in this printing house. Copies of these books are kept at the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. We will provide information about these books and Nawwab`s printing house in this study.